

DIVERSÀRIUM

Antonieta Jarne

Aurèlia Pijoan Querol: camins de llibertat¹

"[...] Persona fanatizada por el marxismo. Fue designada para Concejal en el Ayuntamiento durante el dominio rojo. [...] Una Victoria Kent local cargada de petulancia y sin valor positivo alguno."²

Aquests eren els termes utilitzats pel feixisme espanyol el 1939 en l'expedient del Tribunal de Responsabilitats Polítiques (TRP) per descriure la primera dona que ha exercit el càrrec de regidora a la Paeria. Havia estat l'octubre de 1937, un moment la transcendència del qual havia comportat que l'ideal de dona activa i treballadora fomentat per la II República fos una possibilitat real. No en va ser l'únic cas. Altres poblacions properes també van ser testimonis d'aquest procés. L'exemple de la targarina Francesca Cucurull Viladot, regidora també comunista, el maig de 1938 s'afegia a una llista qualitativament significativa.³

Nascuda a Castellserà (l'Urgell) el 1910, el seu ambient familiar era marcadament progressista. El seu pare, Francesc Pijoan Canes, mestre primer i comerciant després, era militant de primera hora de Joventut Republicana de Lleida. La seua mare, Raimunda Querol Borrell, havia rebut l'escalf de la renovació pedagògica com a alumna del Liceu Escolar. Enmig d'aquest entorn, no ha d'estranyar, doncs, que Aurèlia Pijoan, amb només setze anys, marxés a Barcelona i després a València a estudiar medicina i, posteriorment, a Madrid a fer-ne el doctorat.

Les circumstàncies tan excepcionals de la Guerra Civil i el procés revolucionari que se'n va derivar a les nostres comarques van fomentar que desenvolupés una important trajectòria professional com a metgessa,⁴ i alhora una intensa projecció pública com a militant del PSUC, el partit comunista creat el juliol de 1936 com a fidel reflex del frontpopulisme que es creia tan urgent.⁵

Foto de capçalera: Reunió del PSUC, el 1976, a Mèxic D.F. amb la presència d'Aurèlia Pijoan.

Imatge que correspon al mateix any que va assumir una regidoria a la Paeria, el 1937.

Gairebé simultàniament al seu nomenament com a regidora de la Paeria, era nomenada secretària general de la Unió de Dones de Catalunya (UDC), una plataforma impulsada per dones d'ERC i el PSUC, en què una de les màximes dirigents era la seua bona amiga, la mestra Dolors Piera Llobera, originària de Puigverd d'Agramunt (l'Urgell), que poc després també es va convertir en la primera dona que va formar part del Comitè Central del PSUC.

Acte social a Mèxic D.F., el 1967. A la seua esquerra, l'esposa del president Lázaro Cárdenas, Amalia Solórzano.

"[...] gran propagandista de los idearios rojos habiendo dado mítines en distintos pueblos de Cataluña [...] destacado elemento comunista y de actuación activa y constante."

Així seguia l'expedient del TRP per denunciar l'activisme que havia dut a terme, ja fos impartint mítings sobre la necessitat d'enviar ajuda al front, sobre els drets de la dona com a inexcusables per superar les desigualtats socials o sobre l'antifeixisme com a sinònim de llibertat.

Tal com va ser denunciat repetidament, el triomf del feixisme va comportar l'anorreament de la llibertat en tots els àmbits. La democràcia va ser substituïda per una dictadura; la llibertat, per una cruel violència política, i aquella modernitat covada des del republicanisme, suplantada per un nacionalcatolicisme identificat amb la repressió més contundent i severa.

Mentre el feixisme, a través de l'esmentat expedient, la multava amb cinc mil pessetes, vuit anys d'expatriació i vuit anys d'inhabilitació per haver exercit càrrecs polítics i sindicals, ella partia amb el seu marit, Luis Pérez García-Lago, en el vaixell *La Salle* des de Bordeus rumb a la República Dominicana. Els temps de la França de Vichy s'apropaven i era prudent allunyar-se'n després d'haver malviscut a Le Boulou, Mont de Marsan, Villefranche de Rouergue i Montauban. Tres setmanes després arribaven a Santo Domingo, llavors Ciudad Trujillo. Els mesos següents, una cabana de fusta enmig de la selva va ser

l'escenari on va viure una Aurèlia Pijoan desnodrida i angoixada mentre era utilitzada com a mà d'obra en el conreu i la recol·lecció de la canya de sucre, alhora que la tirania dirigida per Rafael Leónidas Trujillo accentuava el seu desemparament.⁶ Calia fugir d'aquestes adversitats tan aviat com fos possible, i el Mèxic de Lázaro Cárdenas va ser, com en molts altres casos, l'esperança. Una esperança que es concretava, després d'una breu estada a Cuba, el febrer de 1941.

Instal·lada a Mèxic, va reprendre amb força les activitats de resistència. Eren moments en què encara hi havia expectatives de canvi i les diferents cultures de l'exili ho vivien amb una gran eferescència. Una de les primeres plataformes en què Aurèlia Pijoan va tenir una activitat destacada va ser l'anomenat Patronat d'Ajut als Patriotes Catalans (PAPC), dedicat a realitzar tasques de solidaritat adreçades als empresonats en l'Espanya franquista. No endebades va ser qui més recursos va aconseguir recaptar els anys 1946 i 1947. La publicació *Catalunya*, editada a Mèxic, se'n feia ressò:⁷

"Èxit grandios de la Campanya del Patronat. Les dues grans guanyadores de la campanya econòmica del Patronat, companyes Aurèlia Pijoan —del Grup "Catalunya"—, en primer lloc, i Irene Piquer —del Grup "Mèxic"— segon."

Com la majoria dels comunistes catalans, Aurèlia Pijoan va continuar amb normalitat la militància al PSUC amb el seu

marit, el qual va assumir importants responsabilitats amb una notable capacitat d'influència en la trajectòria del partit.⁸

Mentrestant, ella assumia la Secretaria General de la UDC a Mèxic i, alhora, la Secretaria General de la Unión de Mujeres Españolas (UME), la més consolidada del continent americà i que, aixoplugada pel Partit Comunista d'Espanya, era possiblement l'organització més sòlida dedicada a ajudar els que lluitaven en l'interior. L'UME, de fet, va ser l'única entitat que va funcionar a l'exili integrada exclusivament per dones i que va esdevenir clau a l'hora d'intentar articular una mínima cohesió en el malferit teixit social de l'exili. El seu compromís anava molt més enllà dels aspectes materials. Creava unes xarxes de solidaritat molt intenses. Establia ponts entre el territori d'adopció i els orígens llunyans. Enllaçava passat i present, i tot plegat servia per reforçar la seua identitat.

Les circumstàncies van canviar substancialment a mesura que el franquisme rebia del món occidental una bona dosi de legitimitat derivada a partir dels anys cinquanta. La II República va ser derrotada per segona vegada i l'univers antifranquista de l'exterior de l'Estat es va mobilitzar per deixar constància de la seua oposició a l'actitud còmplice —encapçalada pels Estats Units— respecte al franquisme. En aquest sentit, Aurèlia Pijoan, com a secretària general de l'UME de Mèxic, va participar en nombrosos mítings amb el propòsit de denunciar la dictadura i la connivència nord-americana. El 23 de maig de 1953, en un Salón Orquídea de Mèxic D.F. ple de gom a gom, deia:⁹

“Franco es la guerra. Ya lo dijo Dolores Ibárruri, ‘la paz mata a Franco’ porque su régimen solo vive para la guerra y alimentado por sus preparativos. España, con Franco, se está

convirtiéndose en una colonia yanqui y en cabeza de puente del imperialismo.”

La consolidació del franquisme en tots els àmbits va determinar en gran mesura que l'activitat política a l'exili baixés d'intensitat en les dècades següents. No obstant això, el PSUC va seguir sent el seu gran referent. El mateix partit, ja ben entrada la dècada dels anys vuitanta, li reconeixia l'activitat solidària i la militància que encara continuava duent a terme des de Mèxic. De fet, el seu persistent compromís, com el del seu marit, havia fet possible la supervivència de l'organització en aquell important tros de l'exili.

Després de recórrer tants itineraris vitals, el seu procés de mexicanització ja no tenia retorn. Tot i que mai no va oblidar els motius que l'havien convertit en exiliada, amb el pas del temps la convivència amb els sentiments de nostàlgia i desarrelament va esdevenir menys tibant. A Mèxic havien nascut i crescut els seus tres fills. Els néts també eren mexicans. Continuava essent profundament republicana i comunista, però cada cop se sentia menys refugiada i més mexicana.

El silenci decretat pel franquisme va comportar la invisibilitat de dones com ella. En aquesta amnèsia institucionalitzada, tampoc no és aliena la manera com es va dur a terme el procés de transició política erigida a partir de 1977 a l'Estat espanyol. Construïda a partir del diàleg esbiaixat amb la dictadura, es va seguir fomentant l'oberta marginació de milers i milers de persones que des de 1939 havien estat llançades a l'exili. No ha d'estranyar, doncs, que mentre la vida d'Aurèlia Pijoan transcorria a Mèxic D.F. fins al 1998, la memòria de la seua presència a Lleida continués instal·lada en l'oblit. Una circumstància que encara té forma, especialment per part d'aquelles institucions a les quals va representar fa vuitanta anys.

¹ Els resultats de la recerca sobre la trajectòria pública d'Aurèlia Pijoan els he anat concretant en diferents publicacions. Destaco, preferentment, el llibre que vaig publicar sota el títol *Aurèlia Pijoan. De la Lleida republicana a l'exili de Mèxic*, Pagès Editors, Lleida, 2008.

² Documentació sobre el Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Expedient núm. 778 de 1939. Arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida. Erròniament, a l'expedient va ser rebatejada amb el nom d'Amalia.

³ Bonet, N.; Cardona, A.; Corbella, G.: *Tàrrrega 1939-1961. Aproximació a la repressió, l'exili i la vida quotidiana*, Museu Comarcal de l'Urgell, Tàrrrega, 2008.

⁴ <http://www.galeriametges.cat/index.php>. Aquesta pàgina web, elaborada des del Col·legi de Metges de Barcelona, està dedicada a la memòria de metges catalans distingits per una activitat professional destacada. Aurèlia Pijoan hi té l'espai corresponent.

⁵ La història del partit en el transcurs dels seus cinquanta anys ha estat estudiada per Jarne, A.; Juvillà, P.: *El PSUC a les terres de Lleida, 1936-1986*, Pagès Editors, Lleida, 2014.

⁶ Un informe del Partit Comunista d'Espanya, datat el febrer de 1940 i redactat per un tal Torrents sobre la situació dels refugiats, era molt crític respecte a les condicions en què vivien. Reconeixia sense embuts que, especialment els que treballaven en les feines agrícoles, no resistirien gaire temps: “[...] abans d'acabar-se el proper estiu la meitat dels components [...] quedaran fora de combat per esgotament i per malalties.” “Situació dels refugiats a la República Dominicana”, *Documentació referent a l'emigració política*, Arxiu Històric del Partit Comunista d'Espanya (AHPCE).

⁷ Documentació referent a la vida cultural, social i organitzativa de l'exili. Patronat d'Ajut als Patriotes Catalans. Biblioteca del Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).

⁸ La seua intensa dedicació li va valdre que el 1983, pocs mesos abans de morir a Mèxic D.F., fos nomenat membre d'honor del Comitè Central del partit.

⁹ *Mujeres españolas*, núm. 16, 1953. Publicació editada per l'UME i dipositada a l'AHPCE.